

Osobiste czynności prawne

Albert Pielak

Doktorant w Katedrze Prawa Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, laureat V edycji konkursu Diamentowy Grant, aplikant adwokacki (ORA Warszawa)

✉ albert.pielak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7788-7031>

Personal Juridical Acts

The article discusses the issue of personal juridical acts that can not be concluded by an attorney. The work uses, above all, the formal-dogmatic method, as well as comparative and historical-legal method. According to art. 95 § 1 of the Civil Code, the possibility of acting through a proxy is subject to restrictions due to the act and the nature of legal transaction. The restrictions mentioned seem incomplete – they lack the inability to act through a proxy due to another legal act. In the author's opinion, the nature of the legal transaction should be identified with non-property legal transaction. The article categorized the divisions of personal legal transactions into personal primary and personal secondary as well as personal formally and materially.

Słowa kluczowe: pełnomocnictwo, czynności osobiste, stosunki niemajątkowe

Key words: power of attorney, personal acts, immaterial relations

Potrzebne wydaje się opracowanie na gruncie polskiego prawa cywilnego koncepcji osobistej czynności prawnej, której nie można dokonać przez pełnomocnika. Zagadnienie to tradycyjnie ujmowane jest jako dopuszczalność działania przez pełnomocnika² w ramach przedmiotowych

granic działania pełnomocnika³. Do tej pory nie było ono przedmiotem pogłębianych analiz.

Tematyka przejawia doniosłe znaczenia praktyczne. Pełnomocnictwo jest instytucją prawną, która zdecydowanie przyspiesza obrót i jest koniecznym mechanizmem rozwiniętej gospodarki. Jednak nie wszystkie czynności mogą być dokonane przez pełnomocnika w imieniu mocodawcy. Wątpliwości budzi wykładnia art. 95 § 1 kc, w szczególności zawartego w nim kryterium „właściwości czynności prawnej”. Dała temu wyraz uchwała Sądu Naj-

1 Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę, jako projekt badawczy w ramach programu Diamentowy Grant „Pełnomocnictwo w stosunkach niemajątkowych. Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na dokonanie zabiegu medycznego”, nr projektu DI 2015/017345.

2 R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 128.

3 J. Fabian, *Pełnomocnictwo*, Warszawa 1963, s. 89.

wyższego z dnia 13 maja 2015 r. III CZP 19/15, która spotkała się z krytyką w doktrynie⁴. Sąd Najwyższy wskazał na możliwość udzielenia pełnomocnictwa osobie trzeciej przed przedstawicielem ustawowego do złożenia oświadczenia o wyrażeniu zgody na zabieg medyczny⁵. Tym samym nie dopatrzyl się osobistego charakteru tej czynności.

Przywołana uchwała inspirowała do postawienia pytania o kryterium wyodrębnienia osobistych czynności prawnych ze względu na ich właściwość. Dalszym podjętym zagadnieniem jest próba zrekonstruowania pełnego katalogu źródeł osobistych czynności prawnych oraz ich systematyka.

Zasada możliwości działania przez pełnomocnika i jej ograniczenia

Na podstawie art. 95 § 1 kc należy wywieść, że zasadą w prawie cywilnym jest możliwość działania przez pełnomocnika⁶.

W prawie polskim nie istnieje, znany prawu rzymskiemu, nakaz osobistego działania przy składaniu oświadczeń woli⁷. Od możliwości działania przez pełnomocnika w art. 95 § 1 kc, dopuszczone są wyjątki w postaci ograniczenia ustawowego i ograniczenia wynikającego z właściwości czynności prawnej.

Wydaje się, że wskazanie przez ustawodawcę dwóch źródeł ograniczeń jest niepełne. Nie obejmuje osobistych czynności prawnych, których osobisty charakter wynika z innej czynności prawnej. Czynności takie znane są doktrynie niemieckiej, która określa je mianem *gewillkürte Höchstpersönlichkeit*⁸. W prawie polskim dotyczy to przykładowo art. 243 § 1 ksh, który stanowi, że jeżeli ustawa lub umowa spółki nie zawierają ograniczeń, wspólnicy mogą uczestniczyć w zgromadzeniu wspólników oraz wykonywać prawo głosu przez pełnomocników. Postanowienie umowy spółki może nadać aktowi głosowania na zgromadzeniu osobisty charakter⁹. Wspólnicy mogą

4 L. Bosek, A. Pielak, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, OSP 6/2018, s. 35–45; B. Janiszewska, *Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na udzielenie świadczenia zdrowotnego*, „Monitor Prawniczy” 2015, nr 15; B. Janiszewska, *O udzielaniu pełnomocnictwa medycznego – uwagi na tle uchwały III CZP 19/15*, „Monitor Prawniczy” 2015, nr 19; Z. Jancewicz, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, t. XXV, nr 4, s. 187–197; A. Kallaus, *Glosa do uchwały SN z 13.5.2015 r., III CZP 19/15*, „Prawo i Medycyna”, nr 4/2015; M. Derek, *Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na zabieg medyczny małoletniego. Glosa do uchwały SN z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Glosa” 2019, nr 1, s. 109–115. Głosę aprobującą rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego opublikowała A. Ogrodnik-Kalita, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Studia Prawnicze KUL” 2016, nr 4(68), s. 159–172.

5 W tezie uchwały Sąd Najwyższy objął zakresem pełnomocnictwa art. 34 ust. 3 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty, czyli wykonania przez lekarza zabiegu operacyjnego albo zastosowania metody leczenia lub diagnostyki stwarzającej podwyższone ryzyko dla pacjenta. Wnioskując z większego na mniejsze, należy odnieść ten zakres przedmiotowy także do przeprowadzenia badania lub udzielenia innych świadczeń zdrowotnych (art. 32 uzł).

6 M. Pazdan (w:) Z. Radwański, A. Olejniczak (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 2: *Prawo cywilne – część ogólna*, War-

szawa 2019, s. 635; M. Smyk, *Pełnomocnictwo według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2010, s. 255; P. Sobolewski (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2013, s. 787; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2015, s. 293.

7 G. 2, 95. Zob. W.M. Gordon, *Agency and Roman Law* (w:) *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, vol. III, 1983, s. 341; M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, München 1971, s. 99; T. Giaro (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Berier (red.), *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2011, s. 138; R. Ziemmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, München 1992, s. 48; R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 83; B. Nicholas, *An Introduction to Roman Law*, Oxford 1962, s. 204.

8 H. Reichel, *Höchstpersönliche Rechtsgeschäfte*, Basel 1931, s. 76–95; R. Schmidt, *BGB Allgemeiner Teil*, Hamburg 2016, s. 174; B. Rüthers, A. Stadler, *Allgemeiner Teil des BGB*, München 2014, s. 435.

9 R. Pabis, *Spółka z o.o. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 438; A. Szajkowski, M. Tarska, A. Szumański (w:) S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaia (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 2: *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Warszawa 2014, s. 668; A. Szumański (w:) S. Sołtysiński (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo spółek kapitalowych*, t. 17A, Warszawa 2015, s. 564; J.A. Strzępka, E. Zielińska (w:) J.A. Strzępka (red.), *Kodeks spółek handlo-*

w takim wypadku realizować swoje prawa korporacyjne wyłącznie osobiście, a osobistość tego aktu nie będzie wynikała z ustawy czy właściwości czynności prawnej, ale postanowienia umowy. Ponadto można mówić o względnie osobistych czynnościach prawnych przy zleceniu (art. 738 § 1 kc). Dlatego warto postawić postulat *de lege ferenda* o uzupełnieniu art. 95 § 1 kc o ograniczenie wynikające z innej czynności prawnej.

W odniesieniu do czynności prawnych, których nie można dokonać przez przedstawiciela w doktrynie mówi się o czynnościach prawnych mających „osobisty”¹⁰ albo „ściśle osobisty”¹¹ charakter lub

- wych. Komentarz, Warszawa 2015, s. 593; M. Smyk, *Pełnomocnictwo...*, dz. cyt., s. 256.
- 10 B. Walaszek, *Uznanie dziecka w polskim prawie rodzinnym*, Kraków 1958, s. 51; J. Marciniak, *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Warszawa 1975, s. 102–103; M. Pazdan, *Pełnomocnik współnika lub współników spółki cywilnej* (w:) „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. V: *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej profesora Kazimierza Kruczalaka*, Gdańsk 1999, s. 327; E. Skrzydło-Tefelska, *Uznanie dziecka w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk/Łódź 1990, s. 31; M. Pazdan (w:) Z. Radwański, A. Olejniczak (red.), *System Prawa Prywatnego...*, dz. cyt. s. 507; M. Smyk, *Pełnomocnictwo...*, dz. cyt., s. 256; K. Kopaczynska-Pieczniak (w:) A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Lex, Warszawa 2012, s. 599; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne...*, dz. cyt., s. 293; H. Ciepła (w:) K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 862; J. Ignatowicz (w:) K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 1017; A. Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2011, s. 220; M. Prucnal-Wójcik (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 1389.
- 11 B. Walaszek, *Uznanie dziecka...*, dz. cyt., s. 50; H. Haak, *Przy sposobieniu. Komentarz*, Toruń 1996, s. 42, 59, 77; S. Rudnicki (w:) J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 723; J. Grykiel (w:) M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2016, s. 641; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 339; J. Ignatowicz (w:) K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny...*, dz. cyt., s. 1014; A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, dz. cyt., s. 218; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 471.

o czynnościach, w których „osobiste” działanie jest „szczególnie wymagane”¹².

Katalog czynności prawnych, których osobisty charakter wynika z właściwości czynności prawnej nie jest jednolicie zarysowywany w doktrynie.

Zbigniew Radwański i Adam Olejniczak wskazują, że „klasa tych czynności nie jest ostro wyodrębniona w polskim systemie prawnym”¹³. Nasuwa się jednak potrzeba wyodrębnienia tych czynności, gdyż wymaga tego pewność obrotu prawnego.

Niektórzy autorzy wskazują, że osobistych czynności prawnych ze względu na ich właściwość należy poszukiwać poza prawem zobowiązań, gdzie wszystkie czynności prawne mogą być dokonane przez pełnomocnika.

Roman Longchamps de Berier wskazuje, że „w zakresie zobowiązań wszelkie czynności prawne mogą być zdziałane przez przedstawiciela, natomiast w innych działach prawa cywilnego są pewne czynności prawne, w których strony muszą brać udział osobiście, np. sporządzenie testamentu”¹⁴. Jednakże wciąż mamy do czynienia z niedookreślonym zbiorem „pewnych czynności prawnych”.

Zdaniem M. Smyka zasada działania przez pełnomocnika najpełniej jest realizowana w prawie rzeczowym i prawie zobowiązań¹⁵.

Niewątpliwie najwięcej osobistych czynności prawnych znajduje się w dziedzinie prawa rodzinnego, tam, gdzie najbardziej uwydatniają się interesy niemajątkowe podmiotów prawa cywilnego.

Wśród czynności, których nie można dokonać przez pełnomocnika ze względu na jej właściwość wymienia

- 12 J. Namitkiewicz, *Kodeks zobowiązań. Komentarz dla praktyki*, t. 1, Łódź 1949, s. 136.
- 13 Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne...*, dz. cyt., s. 339.
- 14 R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania...*, dz. cyt., s. 128.
- 15 M. Smyk, *Pełnomocnictwo...*, dz. cyt., s. 256; Jednakże dalej autor wypowiada pogląd o zbędności i braku desygnatów kryterium „właściwości czynności prawnej” w art. 95 § 1 kc, a nawet widzi potrzebę derogowania całego artykułu ze względu na to, iż stanowi on *superfluum* ustawowe (Tamże, s. 265). Przynotowany pogląd nie wydaje się trafny. Takie ujęcie jest sprzeczne z założeniem racjonalnego ustawodawcy, który nie tworzy pojęć z pustymi zbiorami znaczeniowymi. Tak więc kryterium „właściwości czynności prawnej” ma swoją treść i warunkuje możliwość działania przez przedstawiciela.

Ograniczenie możliwości działania przez pełnomocnika wynika z ustawy bądź z właściwości czynności prawnej. Ta dychotomia wydaje się niepełna. Nie obejmuje osobistych czynności prawnych, których osobisty charakter wynika z innej czynności prawnej.

się: uznanie ojcostwa dziecka¹⁶, zgody związane z przysposobieniem¹⁷, przebaczenie¹⁸, czynny stanowiące prze-

jawy uczuć¹⁹, czy czynności w sprawach o prawa stanu (unieważnienie uznania dziecka, zaprzeczenie ojcostwa, zawarcia i unieważnienia małżeństwa, z zastrzeżeniem art. 6 kro, oświadczenia małżonków o nazwiskach)²⁰, zgodę na dokonanie zabiegu medycznego²¹.

Klasyfikację czynności prawnej osobistej ze względu na jej właściwość należy odnieść do sfery w jakiej dana czynność prawna wywiera skutki. Jeżeli wywiera skutki w sferze osobistej, niemajątkowej należy utrzymywać pogląd o pierwotnie osobistym charakterze tej czynności. Przy czym trzeba zaznaczyć, że uwarunkowanie czynności prawnej interesem ekonomicznym nie musi być bezpośrednie²².

- 16 B. Walaszek, *Uznanie dziecka...*, dz. cyt., s. 56–57; J. Strzebinczyk (w:) E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 246; J. Grykiel (w:) M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 641; E. Skrzydło-Tefelska, *Uznanie dziecka...*, dz. cyt., s. 31; J. Marciniak, *Treść i sprawowanie opieki...*, dz. cyt., s. 102; J. Grykiel (w:) M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 641.
- 17 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz polskim prawie międzynarodowym i procesowym*, Warszawa 1966, s. 152; M. Prucnal-Wójcik (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks rodzinny...*, dz. cyt., s. 1389; H. Dolecki (w:) H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Warszawa 2013, s. 832; J. Ignatowicz (w:) K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny...*, dz. cyt., s. 1014; H. Ciepła (w:) K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny...*, dz. cyt., s. 868; S. Grzybowski, *Przysposobienie całkowite*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 1, s. 43; S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 209; A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach nieletnich*, Warszawa 1975, s. 240; S. Piechocki, *Przysposobienie dziecka*, Warszawa 1983, s. 32.
- 18 J. Mucha-Kujawa, *Teoretycznoprawne aspekty przedstawicielstwa podmiotów prywatnych*, „Studia Prawnicze” INF PAN 2013, z. 4(196), s. 82; M. Pazdan (w:) K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 459; W. Robaczyński (w:) M. Pyziak-Szafnicka, P. Książak (red.), *Kodeks cywilny. Część ogólna*, Warszawa 2014, s. 1086; P. Sobolewski (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 787; J. Strzebinczyk (w:) E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 246; J. Grykiel (w:) M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 641; P. Sobolewski zaznacza, że ma to miejsce w przypadku, kiedy założymy, że przebaczenie jest czynnością prawną. P. Sobolewski (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 787.

- 19 M. Pazdan (w:) K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 459.

- 20 S. Rudnicki (w:) J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 723; K. Kopaczynska-Pieczniak (w:) A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 599; J. Marciniak, *Treść i sprawowanie opieki...*, dz. cyt., s. 101.

- 21 L. Bosek, A. Pielak, *Glosa do uchwały SN...*, dz. cyt., s. 37, 39; B. Janiszewska, *Pełnomocnictwo...*, dz. cyt., s. 820; A. Kallaus, *Glosa do uchwały SN...*, dz. cyt., s. 127–128.

- 22 Podobnie kwestia ma się w przypadku podziału praw na prawa podmiotowe majątkowe i niemajątkowe. W nowszej literaturze akcentuje się jedynie pośredni związek ze sferą majątkową. Tak. M. Romanowski, *Podział praw podmiotowych na majątkowe i niemajątkowe*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 3, s. 36–37; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne...*, dz. cyt., s. 239; P. Sobolewski (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 881; Bezpośredniego uwarunkowania interesem ekonomicznym nie podkreśla również P. Machnikowski (w:) E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 299. Za bezpośrednim uwarunkowaniem prawa majątkowego interesem ekono-

Dodatkowo argumentów za tym dostarczają te czynności prawne, którym doktryna lub orzecznictwo odmówiło osobistego charakteru. Dotyczyło to czynności prawnych z zakresu stosunków majątkowych. Miało to miejsce w przypadku przyjęcia lub odrzucenia obowiązku wykonawcy testamentu²³, pełnomocnictwa współnika lub współników spółki cywilnej²⁴, oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych wady oświadczenia woli w postaci błęd²⁵, oświadczenia woli o ustanowieniu fundacji²⁶, złoże-

nia deklaracji członkowskiej osoby przystępującej do spółdzielni²⁷.

Czynności prawne osobiste wtórnie i pierwotnie

Stosunki niemajątkowe są stosunkami osobistymi ze swojej natury. Czynności prawne o charakterze majątkowym i niemajątkowym (osobistym z natury) tworzą stosunek sprzeczności, który wyczerpuje klasę uniwersalną czynności prawnych. Podział ten jest podziałem

Klasyfikację czynności prawnej osobistej ze względu na jej właściwość należy odnieść do sfery, w jakiej dana czynność prawna wywiera skutki. Jeżeli wywiera skutki w sferze osobistej, niemajątkowej należy utrzymywać pogląd o pierwotnie osobistym charakterze tej czynności.

micznym opowiadają się: S. Grzybowski, *System Prawa Cywilnego. Część ogólna*, t. 1, Warszawa 1974, s. 231–232, M. Pyziak-Szafnicka (w:) M. Safjan (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 821. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 138; S. Szer, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1967, s. 123.

- 23 B. Walaszek, *Stanowisko prawne wykonawcy testamentu*, „Nowe Prawo” 1959, nr 4, s. 440.
- 24 M. Pazdan, *Pełnomocnik współnika...*, dz. cyt., s. 327, tak też: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 czerwca 2000 r., V CKN 552/00, LEX nr 52492.
- 25 M. Gocłowski, *Pełnomocnictwo – przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego za lata 1989–2003*, „PPH” 2003, nr 11, s. 42, tak też: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 kwietnia 2002 r., IV CKN 998/00, LEX nr 55495.
- 26 E. Mazur, *Fundacja*, „Palestra” 1991, nr 5–7, s. 47, tak też: postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1992 r., I CRN 182/92, LEX nr 3886.

logicznym, przy braku trzeciej możliwości (*tertium non datur*). Jednakże ustawodawca może przypisać czynnościom prawnym o charakterze majątkowym osobisty charakter (np. sporządzenie testamentu). Możemy wtedy mówić o czynnościach mających wtórnie osobisty charakter. Podobnie dzieje się z czynnościami prawnymi o charakterze niemajątkowym, które mogą zostać dokonane przez przedstawiciela (np. zawarcie związku małżeńskiego). Wtedy mamy do czynienia z czynnością prawną, która jest osobista pierwotnie (osobista z natury). Dopuszczanie przez ustawodawcę możliwości dokonania przez pełnomocnika czynności prawnej o charakterze niemajątkowym musi charakteryzować się daleko posuniętą ostrożnością i rygoryzmem.

Warto wskazać kilka zależności, które zarysowały się w prawie polskim na tym tle.

- 27 Wyrok Sądu Najwyższego z 19.02.2004 r., IV CK 74/03, OSN 2005, nr 3, poz. 47.

Należy postawić tezę, że tam, gdzie ustawodawca reguluje czynności prawne o charakterze niemajątkowym, to nie istnieje możliwość dokonania tychże czynności przez pełnomocnika, chyba że została wyraźnie dopuszczona taka możliwość (tak jak w art. 6 kro). Dopuszczalność takiego pełnomocnictwa musi mieć wyraźną podstawę prawną, nie wynika zaś z art. 95 § 1 k.c.

względem podmiotu dokonującego czynności nie może mieć prawnie zagwarantowanego wpływu na treść stosunku prawnego wynikającego z tej czynności. Przymiot osobistości formalnej czynności prawnej odnosi się tylko do wymogu osobistego dokonania tej czynności.

Zdecydowana większość osobistych czynności prawnych jest osobista zarówno materialnie, jak i formalnie.

Tam, gdzie ustawodawca reguluje czynności prawne o charakterze niemajątkowym, nie istnieje możliwość dokonania tychże czynności przez pełnomocnika, chyba że została wyraźnie dopuszczona taka możliwość (tak jak w art. 6 kro). Dopuszczalność takiego pełnomocnictwa musi mieć wyraźną podstawę prawną, nie wynika zaś z art. 95 § 1 k.c.

Jeżeli zaś regulowana jest czynność o charakterze majątkowym, to wtedy istnieje możliwość dokonania tej czynności przez pełnomocnika, chyba że przepis ustawy nadaje tej czynności prawnej osobisty charakter (tak jak przy sporządzeniu testamentu).

Czynności prawne osobiste formalnie i materialnie

Czynności prawne osobiste można podzielić, idąc za doktryną niemiecką, na te, które są osobiste formalnie (*formell höchstpersönlich*) i materialnie (*materiell höchstpersönlich*)²⁸. Ocenę, czy dana osobista czynność prawna jest osobista formalnie, czy materialnie, należy uzależnić od tego, do kogo rzeczywiście należy decyzja w danej sprawie²⁹. Jeżeli czynność prawna jest osobista materialnie, oznacza to, że żadna inna osoba

Przykładowo zawarcie małżeństwa, poza niektórymi jurysdykcjami państw muzułmańskich³⁰, jest osobiste materialnie i formalnie, gdyż decyzja co do wyboru osoby współmałżonka nie jest przypisana innej osobie.

Rozważania, czy dana czynność jest osobista formalnie, czy materialnie są najciekawsze z punktu widzenia testamentu.

Osobistość formalna testamentu nie budzi wątpliwości. Pełnomocnik bowiem nie może sporządzić aktu ostatniej woli³¹.

Natomiast osobistość materialna może budzić pewne zastrzeżenia³². Obejmuje ona możliwość powołania osoby upoważnionej przez testatora do dokonania wybranych dyspozycji na wypadek jego śmierci.

28 R. Zimmermann, „*Quos Titius voluerit*” – *Höchstpersönliche Willens – Entscheidung des Erblassers oder „power of appointment”*, München 1991, s. 7, 35–36.

29 Tamże, s. 7.

30 Przykładowo art. 1072 irańskiego kodeksu cywilnego, art. 140–144 egipskiego kodeksu cywilnego.

31 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972, s. 100; K. Osajda (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013, s. 295.

32 Tamże.

Dotyczy to przede wszystkim braku indywidualizacji spadkobierców lub ich udziałów i pozostawienie tej kwestii osobie upoważnionej np. poprzez określenie w testamentie jedynie celów, na które ma być rozdysponowany majątek spadkowy.

W prawie rzymskim ustanowienie dziedzica uzależnione od woli osoby trzeciej było bezskuteczne³³. Nie można było uzależnić dyspozycji testamentowej od „jakiegokolwiek woli zewnętrznej”³⁴. W Digestach Justyniańskich problem ten został rozważony przez Pomponiusza i Gaiusa.

Pomponiusz w księdze siódmej Komentarza do pism Quintusa Muciusa pisze (D. 28, 5, 69): *Si quis Sempronium heredem instituerit sub hac condicione 'si Titius in Capitolium ascenderit', quamvis non alias heres esse possit Sempronius, nisi Titius ascendisset in Capitolium, et hoc ipsum in potestate sit repositum Titii: quia tamen scriptura non est expressa voluntas Titii, erit utilis ea institutio. atquin si quis ita scripserit: 'si Titius voluerint, Sempronius heres esto', non valet institutio: quaedam enim in testamentis si exprimentur, effectum nullum habent (...)*. (Załóżmy, że ktoś ustanowił Semproniusa spadkobiercą pod takim warunkiem: „jeśli Titus wejdzie na Kapitol”. Chociaż Sempronius może zostać spadkobiercą tylko i wyłącznie, jeśli Titus wejdzie na Kapitol, i chociaż samo spełnienie warunku leży w mocy Titusa, takie ustanowienie będzie skuteczne, ponieważ w dokumencie nie wspomniano wyraźnie o woli Titiusa. Jeśli natomiast ktoś napisałby „jeśli Titius zechce, Sempronius niech będzie spadkobiercą”, ustanowienie jest nieskuteczne)³⁵.

Gaius zaś rozważa w księdze pierwszej Komentarza do edyktu pretora miejskiego „O testamentach” (Gai. D. 28, 5, 32): *Illa institutio „quos Titius voluerit” ideo vitiosa est, quod alieno arbitrio permessa est: nam satis constanter veteres decreverunt testamentorum iura*

33 S.P. Kurza, *Forma wydziedziczenia w prawie justyniańskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. LXIII, z. 2, s. 78.

34 F. Longchamps de Berier (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Berier (red.), *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018, s. 355. Autor zwraca uwagę, że nie była dopuszczalna dyspozycja uzależniona od *si voluerit* (jeśli będzie chciał), natomiast uznawane było postanowienie *nisi voluerit* (o ile będzie niechętny).

35 Tłumaczenie: T. Palmirski (red.), *Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład. Księgi 28–32*, Kraków 2015, s. 89.

ipsa per se firma esse oportere, non ex alieno arbitrio pendere. (Ustanowienie spadkobiercami „tych, których zechce Titius” jest wadliwe, ponieważ <wskazanie spadkobierców> pozostawiono osobie trzeciej. Dawni juryści dość jednoznacznie ustalili, że prawa przysługujące na podstawie testamentu powinny być wystarczająco określone, a nie pozostawione decyzji osób trzecich)³⁶.

W postanowieniu z 13 czerwca 2001 r. II CKN 543/00 Sąd Najwyższy zajął się tego typu testamentem. Kwestia sprowadzała się do ustalenia skuteczności testamentu holograficznego powołującego do spadku w następujący sposób: „Ja ksiądz Piotr S. (...) oddaję dobra materialne dla dalszej Służby Bożej lub osobom potrzebującym. Rozdziałem zajmie się p. Regina B. (...)”. Sąd Najwyższy istotą problemu uczynił zagadnienie, w jakim zakresie reguły wykładni testamentu pozwalają na ustalenie osoby powołanej do spadku, jeżeli osoba ta nie została w testamentie dokładnie zindywidualizowana. Sąd Najwyższy orzekł, że określenie osoby spadkobiercy w drodze wykładni testamentu jest możliwe wtedy, gdy w testamentie zawarto jednoznaczne kryteria, pozwalające ustalić wolę spadkodawcy w sposób niebudzący wątpliwości. SN opowiedział się za bezskutecznością takiego testamentu ze względu na brak możliwości identyfikacji spadkobiercy³⁷. Zdaniem Sądu wskazanie na którąkolwiek z organizacji kościelnych (np. diecezji) byłoby niedopuszczalnym uzupełnieniem testamentu.

W uzasadnieniu postanowienia SN podkreślił, że „ściśle osobisty charakter testamentu (art. 944 § 2 k.c.) wyklucza przy tym możliwość upoważnienia przez spadkodawcę osoby trzeciej do wskazania spadkobiercy”. Pogląd ten aprobuje E. Skowrońska-Bocian, dodając, że „wszystkie rozrządzenia muszą stanowić przejaw woli spadkodawcy, a nie jakiejś innej osoby,

36 Tamże, s. 69.

37 M. Niedośpiał sugeruje, że spadkodawca chciał powołać do spadku Kościół (Archidiecezję Poznańską). M. Niedośpiał, *Glosa do postanowienia z 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00*, „Przegląd Sądowy” 9/2003, s. 141–142. Zdaniem SN ustalenie w drodze wykładni, że spadkobiercą jest Archidiecezja Poznańska byłoby niedopuszczalnym uzupełnieniem treści testamentu.

nawet upoważnionej przez niego³⁸. W podobny sposób wypowiada się J. Kremis i J. Kuźmicka-Sulikowska, którzy wywodzą, że „zasada osobistego działania testatora uniemożliwia mu także upoważnienie (umocowanie) innej osoby do bliższego określenia lub uzupełnienia rozrządzeń testamentowych, wskazania spadkobiercy lub zapisobiercy, czy też przedmiotu zapisu³⁹. M. Niedośpał wskazuje, że osoba spadkobiercy musi być zindywidualizowana i spadkodawca nie może pozostawić sobie trzeciej oznaczenia, kto będzie spadkobiercą⁴⁰. Z art. 959 kc wyprowadza się regułę, że powołanie do spadku jest aktem osobistym i decyzji o tym nie można pozostawić innym osobom⁴¹.

Takie stanowisko wymaga korekty. Po pierwsze w art. 959 kc zawarty jest zwrot, że spadkodawca „może powołać”, a nie „musi powołać” do całości lub części spadku jedną lub kilka osób. Inaczej jest w Austrii, gdzie na mocy § 553 ABGB powołanie spadkobiercy jest konieczne, aby można było mówić o testamentie⁴². Podobnie elementem konstytutywnym testamentu w prawie rzymskim było ustanowienie dziedzica (*heredis institutio*)⁴³. Prawo polskie nie przewiduje takiej regulacji.

Ponadto, jak przyjmuje się w literaturze przedmiotu, prawo polskie nie wyznacza tzw. minimalnej treści

testamentu⁴⁴, a więc nie jest konieczne dla jego skuteczności wyznaczenie spadkobiercy.

Dodatkowo *de lege lata* brak jest regulacji wyłączającej możliwość upoważnienia osoby trzeciej w testamentie. *De lege derogata* dekret z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe w art. 97 zd. 2 przewidywał, że spadkodawca nie może pozostawić osobie trzeciej oznaczenia, kto ma być spadkobiercą. Ustawodawca nie zdecydował się na zamieszczenie takiej regulacji w nowym Kodeksie cywilnym, dlatego można wnioskować o dopuszczalności takiego rozwiązania. Kodeks cywilny uczynił testament czynnością osobistą tylko i wyłącznie formalnie, a nie materialnie.

Kolejnym argumentem jest argument prawnopównawczy. Zgodnie z § 2065 ust. 2 BGB testator nie może pozostawić innej osobie oznaczenia spadkobiercy, jak również określenia jej udziału. Należy odnotować, że aksjologia takiego rozwiązania jest poddana krytyce w jurysprudencji niemieckiej⁴⁵. H. Lange i K. Kuchinke twierdzą, że nie da się wyprowadzić tego zakazu z przyczyn socjalnych czy rodzinnych⁴⁶. W prawie austriackim również mamy podobną regulację w § 564 ABGB. Polski Kodeks cywilny nie zawiera normy tego typu.

Ponadto nie powinno się stosować sankcji nieważności na dyspozycje *mortis causa*, których polski Kodeks cywilny nie uznaje za nieważne⁴⁷. Ze względu na to, że osobistość formalna dotyczy formy testamentu, a osobistość materialna jego treści, nie można traktować jako nieważny testament na mocy 958 kc, który upoważnia inną osobę do wskazania spadkobiercy.

Moim zdaniem z zasady autonomii (swobody testowania), należy dopuścić możliwość wskazania osoby trzeciej w testamentie, która będzie upoważniona oznaczyć spadkobiercę lub rozdysonować po śmierci testatora jego majątkiem zgodnie np. z celami wskazanymi w testamentie. Wynika to z, umocowanego

38 E. Skowrońska-Bocian, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 136.

39 J. Kremis, J. Kuźmicka-Sulikowska (w:) E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 1806.

40 M. Niedośpał, *Glosa...*, dz. cyt., s. 144.

41 F. Błahuta (w:) Z. Resich (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972, s. 1886; L. Stecki (w:) J. Winiarz (red.), *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. 2, Warszawa 1989, s. 854; M. Niedośpał, *Glosa...*, dz. cyt., s. 144; S. Wójcik, F. Zoll (w:) B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2015, s. 427; M. Pazdan (w:) K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 1125.

42 W przypadku braku takiego postanowienia będziemy mieli do czynienia z kodycyłem.

43 R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne...*, dz. cyt., s. 278. Autor stwierdza, że „Ustanowienie dziedzica jest *caput et fundamentum totius testamenti*, bez czego testament jest nieważny”. F. Longchamps de Berier (w:) T. Giaro, W. Dajczak, F. Longchamps de Berier (red.), *Prawo rzymskie...*, dz. cyt., s. 291; W. Wołodkiewicz, M. Zablocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2009, s. 178.

44 K. Osajda (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 261 i literatura tam przywołana.

45 H. Lange, K. Kuchinke, *Erbrecht*, München 2001, s. 543.

46 Tamże.

47 Za nieważnością testamentu, w którym nie oznaczono osoby spadkobiercy wypowiedział się S. Wójcik. S. Wójcik (w:) J.S. Piątkowski (red.), *System Prawa Cywilnego*, t. 4: *Prawo spadkowe*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk/Łódź 1986, s. 224

konstytucyjnie, prawa spadkodawcy do wydania dyspozycji odnośnie przysługującego mu majątku po jego śmierci⁴⁸. Osobistość czynności prawnej w odniesieniu do testamentu w prawie polskim dotyczy jego formy.

Szczegółowym problemem w ramach poruszonego zagadnienia jest sytuacja, w której spadkodawca pozostawia osobie trzeciej stwierdzenie, który podmiot

nych przez samego spadkodawcę osób tym wskazówkom odpowiada⁵². W podobnym duchu wypowiada się L. Stecki, który twierdzi, że rola osoby trzeciej w zakresie wskazania spadkobiercy „może się ograniczać jedynie do stwierdzenia, która z oznaczonych w testamencie osób odpowiada w pełni dokładnym wskazówkom spadkodawcy”⁵³.

Zasada swobody testowania dopuszcza możliwość wskazania osoby trzeciej w testamencie, która będzie upoważniona oznaczyć spadkobiercę lub rozdisponować po śmierci testatora jego majątkiem zgodnie np. z celami wskazanymi w testamencie.

z oznaczonego kręgu osób odpowiada obiektywnym wskazówkom zawartym w testamencie. Możliwość wskazania osoby spadkobiercy według ściśle określonych kryteriów nie jest już jednoznacznie rozwiązana w doktrynie.

E. Skowrońska-Bocian uważa taką dyspozycję za niedopuszczalną ze względu na sprzeczność ze ściśle osobistym charakterem testamentu⁴⁹. Podobnie takiemu powołaniu spadkobiercy skuteczności odmawia S. Wójciki F. Zoll⁵⁰. Autorzy stwierdzają: „jeżeli zatem bez udziału osoby trzeciej nie byłoby możliwe ustalenie osoby spadkobiercy, takie powołanie spadkobiercy należy uznać za bezskuteczne”⁵¹.

Z kolei F. Błahuta opowiada się za mniej formalistycznym rozumieniem zakazu oznaczania spadkobiercy przez osobę trzecią i dopuszcza jako możliwe pozostawienie osobie trzeciej „oparte na obiektywnych wskazówkach stwierdzenie, która z określo-

Podzielam pogląd F. Błahuty oraz L. Steckiego ze względu na wynikającą z autonomii swobodę testowania oraz brak zakazu w prawie polskim takiego sposobu wyznaczenia spadkobiercy.

Podsumowanie

Czynności prawnej można dokonać przez pełnomocnika, chyba że co innego wynika z ustawy, właściwości czynności prawnej albo innej czynności prawnej.

Właściwość czynności prawnej, stanowiąca przedmiotową granicę dopuszczalności działania przez pełnomocnika i będąca zarazem ograniczeniem autonomii, powinna być odniesiona do czynności prawnych o charakterze niemajątkowym.

Czynności prawne mogą być osobiste wtórnie i pierwotnie, a także formalnie i materialnie. Źródło osobistości danej czynności prawnej (pierwotne albo wtórne) powinno warunkować sposób jej kształtowania przez ustawodawcę, zasadzając się na prawidłowej

48 Wyrok TK z 31.01.2001 r., P 4/99, OTK 2001, nr 1, poz. 5.

49 E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, dz. cyt., s. 136.

50 S. Wójciki, F. Zoll (w:) B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego...*, dz. cyt., Warszawa 2015, s. 428.

51 Tamże.

52 F. Błahuta (w:) Z. Resich (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 1886.

53 L. Stecki (w:) J. Winiarz (red.), *Kodeks cywilny...*, dz. cyt., s. 854.

technice legislacyjnej. Jeżeli ustawodawca ma na celu dopuszczenie dokonania czynności prawnej o charakterze niemajątkowym (pierwotnie osobistym) przez pełnomocnika, powinien taką możliwość wyraźnie dopuścić. Jeśli zaś jego zamiarem jest pozbawienie możliwości dokonania czynności prawnej o charakterze majątkowym przez pełnomocnika, należy wtedy taką możliwość wyraźnie wyłączyć (czynności prawne wtórnie osobiste). To wyłączenie może przyjąć postać pozytywą (nakazanie osobistego dokonania danej czynności o charakterze majątkowym) albo negatywną (wyłączenie możliwości dokonania danej czynności o charakterze majątkowym przez pełnomocnika).

W prawie polskim dopuszczalne jest przyjęcie, że testament jest czynnością osobistą tylko formalnie, ale już niematerialnie. Oznacza to, że testator może upoważnić w akcie ostatniej woli inną osobę do wskazania spadkobierców przy określonym celu rozdysponowania majątku spadkowego lub pozostawić drugiej osobie decyzję co do wielkości udziału w spadku oznaczonych osób.

Bibliografia

- Błahuta F. (w:) Resich Z. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972.
- Bosek L., Pielak A., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 6/2018.
- Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2015.
- Ciepla H. (w:) Piasecki K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Derek M., *Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na zabieg medyczny małoletniego. Glosa do uchwały SN z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Glosa” 2019, nr 1.
- Dolecki H. (w:) Dolecki H., Sokolowski T. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Warszawa 2013.
- Fabian J., *Pełnomocnictwo*, Warszawa 1963.
- Giaro T. (w:) Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Berier F. (red.), *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2011.
- Gocłowski M., *Pełnomocnictwo – przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego za lata 1989–2003*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2003, nr 11.
- Gordon W.M., *Agency and Roman Law* (w:) *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, vol. III, 1983.
- Grykiel J. (w:) Gutowski M. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2016.
- Grzybowski S., *Przysposobienie całkowite*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 1.
- Grzybowski S., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980.
- Grzybowski S., *System Prawa Cywilnego. Część ogólna*, t. 1, Warszawa 1974.
- Gwiadomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972.
- Haak H., *Przysposobienie. Komentarz*, Toruń 1996.
- Ignatowicz J. (w:) Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Jancewicz Z., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, t. XXV, nr 4.
- Janiszevska B., *Pełnomocnictwo do wyrażenia zgody na udzielenie świadczenia zdrowotnego*, „Monitor Prawniczy” 2015, nr 15.
- Janiszevska B., *O udzieleniu pełnomocnictwa medycznego – uwagi na tle uchwały III CZP 19/15*, „Monitor Prawniczy” 2015, nr 19.
- Kallaus A., *Glosa do uchwały SN z 13.5.2015 r., III CZP 19/15*, „Prawo i Medycyna”, nr 4/2015.
- Kaser M., *Das Römische Privatrecht*, München 1971.
- Kopaczyńska-Pieczniak K. (w:) Kidyba A. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, LEX, Warszawa 2012.
- Kremis J., Kuźmicka-Sulikowska J. (w:) Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Kursa S.P., *Forma wydziedziczenia w prawie justyniańskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. LXIII, z. 2.
- Lange H., Kuchinke K., *Erbrecht*, München 2001.
- Longchamps de Berier F. (w:) Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Berier F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018.
- Longchamps de Berier R., *Zobowiązania*, Poznań 1948.
- Machnikowski P. (w:) Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Marciniak J., *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Warszawa 1975.
- Mazur E., *Fundacja*, „Palestra” 1991, nr 5–7.
- Mucha-Kujawa J., *Teoretycznoprawne aspekty przedstawicielstwa podmiotów prywatnych*, „Studia Prawnicze” INP PAN 2013, z. 4(196).
- Namitkiewicz J., *Kodeks zobowiązań. Komentarz dla praktyki*, t. 1, Łódź 1949.
- Nicholas B., *An Introduction to Roman Law*, Oxford 1962.
- Niedośpiał M., *Glosa do postanowienia z 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00*, „Przegląd Sądowy” 9/2003.

- Ogrodnik-Kalita A., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 13 maja 2015 r., III CZP 19/15*, „Studia Prawnicze KUL” 2016, nr 4(68).
- Osajda K. (w:) Osajda K. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013.
- Pabis R., *Spółka z o.o. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Palmirski T. (red.), *Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład. Księgi 28–32*, Kraków 2015.
- Pazdan M., *Pełnomocnik wspólnika lub wspólników spółki cywilnej* (w:) „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. V: *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej profesora Kazimierza Kruczalaka*, Gdańsk 1999.
- Pazdan M. (w:) Radwański Z., Olejniczak A. (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 2: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2008.
- Pazdan M. (w:) Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2011.
- Piechocki S., *Przysposobienie dziecka*, Warszawa 1983.
- Prucnal-Wójcik M. (w:) Osajda K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Pyziak-Szafnicka M. (w:) Safjan M. (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2017.
- Reichel H., *Höchstpersönliche Rechtsgeschäfte*, Basel 1931.
- Robaczyński W. (w:) Pyziak-Szafnicka M., Księżak P. (red.), *Kodeks cywilny. Część ogólna*, Warszawa 2014.
- Romanowski M., *Podział praw podmiotowych na majątkowe i niemajątkowe*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 3.
- Rudnicki S. (w:) Gudowski J. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Rüthers B, Stadler A., *Allgemeiner Teil des BGB*, München 2014.
- Schmidt R., *BGB Allgemeiner Teil*, Hamburg 2016.
- Skowrońska-Bocian E., *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004.
- Skrzydło-Tefelska E., *Uznanie dziecka w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Smyk M., *Pełnomocnictwo według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2010.
- Sobolewski P. (w:) Osajda K. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2013.
- Szajkowski A., Tarska M., Szumański A. (w:) Sołtysiński S., Szajkowski A., Szumański A., Szwaja J. (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 2: *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Warszawa 2014.
- Stecki L. (w:) Winiarz J. (red.), *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. 2, Warszawa 1989.
- Strzebinczyk J. (w:) Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Strzępka J.A., Zielińska E. (w:) Strzępka J.A. (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Szer S., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1967.
- Szumański A. (w:) Sołtysiński S. (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo spółek kapitałowych*, t. 17A, Warszawa 2015.
- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955.
- Walaszek B., *Uznanie dziecka w polskim prawie rodzinnym*, Kraków 1958.
- Walaszek B., *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz polskim prawie międzynarodowym i procesowym*, Warszawa 1966.
- Walaszek B., *Stanowisko prawne wykonawcy testamentu*, „Nowe Prawo” 1959, nr 4.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001.
- Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2009.
- Wójcik S., Zoll F. (w:) Kordasiewicz B. (red.) *System Prawa Prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2015.
- Wójcik S. (w:) Piątkowski J.S. (red.), *System Prawa Cywilnego*, t. 4: *Prawo spadkowe*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk/Łódź 1986.
- Zieliński A., *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2011.
- Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach nieletnich*, Warszawa 1975.
- Zimmermann R., *The Law of Obligations. Roman Foundations od the Civilian Tradition*, München 1992.
- Zimmermann R., „Quos Titius voluerit” – *Höchstpersönliche Willens – entscheidung des Erblassers oder „power of appointment”*, München 1991.

Orzecznictwo

- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 kwietnia 2002 r., IV CKN 998/00.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 czerwca 2000 r., V CKN 552/00.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 19.02.2004 r. IV CK 74/03, OSN 2005, nr 3, poz. 47.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1992 r., I CRN 182/92.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2015 r., III CZP 19/15.
- Wyrok TK z 31.01.2001 r., P 4/99, OTK 2001, nr 1, poz. 5.